

Að varðveita heiminn: Hannah Arendt og menntakrísan

Eva Harðardóttir

► Abstract   ► Um höfund   ► About the author   ► Heimildir

Í þessari grein kem ég til með að spreyta mig á spurningu sem Jón Torfi Jónasson hefur lagt sérstaka áherslu á í starfi sínu og framlagi til menntaumræðu og rannsókna. Spurningin snýr að hlutverki menntunar og skólastarfs í síbreytilegum heimi. Til þess styðst ég að mestu við greinina „The Crisis in Education“ sem fjallar um stöðu menntamála í Bandaríkjunum á sjötta áratug síðustu aldar en greinina skrifaði pólitíski hugsuðurinn Hannah Arendt árið 1954. Með því að leita í smiðju Arendt tek ég einnig alvarlega það sem Jón Torfi sagði nýlega (og hefur rætt áður) að á sama tíma og mikilvægt er að hugsa hlutina alveg upp á nýtt er líka gott að rifja upp gamlar og góðar hugmyndir (Jón Torfi Jónasson, 2020). Þessu hefði Arendt eflaust verið sammála enda lagði hún áherslu á að hver hugsun væri, strangt til tekið, ákveðið endurlit (e. „every thought is, strictly speaking, an afterthought,“ Arendt, 1978, bls. 78) eða augnablik sem krefst þess að við stöldrum við og setjum hlutina í samhengi – einmitt til að geta hugsað þá upp á nýtt. Hér er ekki um þýðingu eða greiningu (svo sem þemagreiningu) á texta Arendt að ræða heldur fjalla ég, á nokkuð persónulegan hátt, um nokkrar af lykilhugmyndum hennar sem tengjast tilgangi menntunar og skólastarfs. Þar á meðal hvað felst í hugmyndinni að varðveita heiminn, að tilheyra samfélagi og að bregðast við krísu. Þá máta ég einnig hugmyndir hennar við nýlegri stefnur og strauma sem snúa að menntun til hnattrænnar borgaravitundar (e. global citizenship education) og birtast skýrt í nýlegri stefnumótun á alþjóðlegum vettvangi, svo sem í menntastefnu UNESCO og sem hluti af Heimsmarkmiðum Sameinuðu þjóðanna.

Efnisorð: Hnattræn borgaravitund, Hannah Arendt, menntastefna, Heimsmarkmið Sameinuðu þjóðanna

Inngangur

Kynni mín af Hönnuh Arendt hófust í flugferð á leið til Feneýja fyrir rétt um áratug síðan. Þrátt fyrir að áfangastaðurinn gæfi rómantísk fyrirheit til kynna var tilgangur ferðarinnar mun hversdagslegri. Í rauninni var ég alls ekki á leið til Feneýja heldur var förinni heitið í sumarskóla í borginni Trieste sem er í um tveggja klukkutíma fjarlægð frá Feneýjum. Ég settist í gluggasætið með fangið fullt af útprintuðum greinum sem ég hafði ætlað mér að lesa á leiðinni. Innst inni vonaðist ég þó til þess að við hlið mér settist einhver sem hefði áhugaverða sögu að segja og gæfi mér þannig tilefni til að fresta lestrinum um stundarsakir. Ég veit nefnilega fátt skemmtilegra en að lenda óvænt á spjalli við fólk sem býr yfir annarri reynslu og lítur lífið og tilveruna öðrum augum en ég. Ég rifja til dæmis reglulega upp kynni af manni sem sat við hlið mér í löngu flugi og útskýrði í þaula hvernig hann stefndi að því að láta djúpfrysta líkama sinn svo hægt yrði að vekja hann aftur til lífs og meðvitundar í fjarlægri framtíð. Þrátt fyrir að værum á öndverðum meidi um raunhæfi þessarar áætlunar áttum við afar einlægur samræður um tilvist okkar og möguleika í lífinu, og þrátt fyrir að samtalið hafi átt sér stað fyrir tæpum tuttugu árum hugsa ég reglulega um það sem okkur fór á milli í nýju og breyttu ljósi eftir því sem tíminn líður.

Í þetta skiptið, á leið minni til Feneyja, tók vélin hins vegar á loft án þess að nokkur settist við hlið mér og því varð ég að finna mér félagsskap í þykkum greinabunkanum. Ég valdi af handahófi greinina „The Crisis in Education“ eftir Hönnuh Arendt frá árinu 1954.¹ Ég þekkti ekki höfundinn en titillinn vakti athygli mína þar sem efnahagskrísa og hrun höfðu umturnað íslensku samfélagi á augabragði veturinn áður. Þá, eins og gjarnan er raunin, var litið til menntunar til að bregðast við krísu. Á þessum tíma, um það bil ári eftir efnahagshrun, snerist umræðan á Íslandi meðal annars um mikilvægi þess að losna við hugtakið áhættusækni úr námsmarkmiðum grunnskólabarna og styðja frekar við fjármálalæsi. Þrátt fyrir að ég byggist ekki við að Arendt myndi leggja eitthvað í þessum anda til í umfjöllun sinni um bandaríska menntakrísu á sjötta áratug síðustu aldar var ég engu að síður áhugasöm um hlutverk menntunar á krísutímum og tók því til við lesturinn. Fljótlega runnu þó á mig tvær grímur, textinn reyndist flókinn, stundum gamaldags og jafnvel mótsagnakenndur á köflum. Þó, á sama tíma, var eitthvað nýtt og framsækið sem kallaði á mig og ýtti mér áfram í lestrinum. Arendt reyndist sessunauturinn sem ég var að bíða eftir og áður en ég vissi af var ég lent í Feneyjum og komin um borð í rútu á leið til Trieste. Næstu tvær vikurnar sat ég síðan sveitt við, í bókstaflegri merkingu, í litlu óloftkældu herbergi á ítalskri heimavist og þræddi mig, orð fyrir orð, í gegnum hugmyndir Arendt. Þessar tvær vikur, sem einkenndust öðru fremur af hita, heilabrotum og rammsterku en bragðgóðu ítölsku kaffi, reyndust mikilvægur upphafspunktur á því ferðalagi sem framundan var í lífi mínu.

Að vera gestur í lífi fólks

Með því að vísa til krísu í titli greinarinnar er ljóst að Arendt telur vandann á sviði menntunar bæði umfangsmikinn og alvarlegan. Strax í upphafi minnst hún á hnignandi gæði skóla og menntunar í bandarísku samfélagi: „Ljóst er að ekki þarf auðugt ímyndarafl til að gera sér grein fyrir þeim hættum sem stafa af stöðugt hnignandi gæðastöðlum í skólakerfinu“ (Arendt, 2006, bls. 170). Um leið og ég las þessa yfirlýsingu spenntist ég öll upp og hugsaði: Bíddu nú hæg, hvers konar gæði erum við að tala um og lýsa tilteknir staðlar (e. standards) endilega þessum gæðum? Eftir að hafa setið heilan vetur í framhaldsnámi í menntunarfræðum í dönskum og spænskum háskólum, meðal nemenda frá tólf mismunandi löndum, úr fjórum heimsálfum, var mér fullljóst að það er afar misjafnt hvaða merking er lögð í hugtök á borð við gæði og staðla þegar kemur að menntun og skólastarfi. Kannski sá Arendt þó gremjuleg viðbrögð mín fyrir þar sem hún tekur það síðan fljótlega fram að hún skrifi ekki á grunni sérfræðipækkingar á kennslu- og skólamála heldur frekar út frá sjónarhóli þess sem stendur örlítið utan við og mátar eigin hugmyndir á nýjum stað. Við þetta mýktist ég aftur og hélt lestrinum áfram enda var það greinilega ekki ætlun Arendt að „koma vitinu fyrir“ einn né neinn, heldur miklu frekar að benda á að hægt væri að skoða málin frá öðrum og jafnvel óhefðbundnum sjónarhóli.

Seinna meir lærði ég að þessi nálgun Arendt endurspeglar ákveðinn kjarna í hugmyndum hennar; mikilvægi þess að geta staðsett eigin hugsun á nýjum stað með það að markmiði að læra af skoðunum og reynslu annarra. Til að skýra hvað felst í að staðsetja sig á nýjum stað notast Arendt við myndlíkinguna að *heimsækja* (e. visiting) (Arendt, 2006, bls. 237; auk nánari umfjöllunar í Biesta, 2006, bls. 89–92). Sá sem heimsækir veruleika annarra er á sama tíma gestur í lífi þeirra. Að vera gestur felur í sér ákveðna auðmýkt. Gesturinn þekkir ekki til og þarfnast því mögulega velvilja annarra. Hann býr engu að síður yfir reynslu sem getur nýst bæði honum og öðrum vel. Sá sem er gestur og heimsækir aðra hlustar því gaumgæfilega á sjónarhorn annarra á sama tíma og hann vegur og metur eigin afstöðu til þess sem um er rætt. Nú er freistandi að ætla að okkur sé eðlislægt að mæta hverri nýjung í lífi okkar, bæði hugmyndum og fólki, nokkurn veginn með þessum hætti. Raunin er hins vegar sú að oftast er ekki kjósum við að halda hæfilegri fjarlægð þegar við stöndum andspænis því sem er ókunnugt eða ólíkt okkur sjálfum. Við horfum oftast niður á skjáinn í stað þess að líta í augu fólks sem við mætum á förnum vegi og vonumst frekar eftir auðu sæti í flugvélinni en að þangað rati ókunnug manneskja með óvenjulega sögu að segja. Við náum því sjaldan að heimsækja nýja staði í huganum í þeirri djúpu merkingu sem Arendt lagði í hugtakið. Í staðinn tókum við að okkur hlutverk ferðamannsins (e. tourist) sem gefur sig aldrei fyllilega að nýjum veruleika heldur fylgist með úr hæfilegri fjarlægð og horfir á landið fljóta hjá út um gluggann. Hann hlustar á frásagnir fólks en heyrir ekki endilega sögur þess, hrífst með í eitt augnablik en er fljótur að hverfa til baka í öryggi eigin hugmynda og háttalags.

¹ Þá útgáfu greinarinnar sem hér um ræðir og stuðst er við má finna í bókinni *Between Past and Future* frá árinu 2006.

Ég hef alla mína tíð búið við þau miklu forréttindi að geta ferðast frjáls um heiminn. Tveimur árum áður en ég skráði mig í ítalska sumarskólann hafði ég nýtt öll námslánin mín til að dvelja nokkrar vikur í Argentínu með það að markmiði að læra spænsku. Ég stundaði námið af hóflegum ákafa og eyddi mestri orku í að hitta annað ungt fólk sem flest var í sömu erindagjörðum og ég. Mörg höfðu ferðast víða og lent í óteljandi ævintýrum. Eitt kvöldið sat ég á kaffihúsi með tveimur breskum stelpum sem voru þá nýbúnar að þræða sig í gegnum alla Norður- og Suður-Ameríku. Ég varði dágóðum tíma í að hlusta á þær rekja ferðalag sitt eins og um persónulega landvinninga væri að ræða. Að endingu spurði ég þær hvað stæði upp úr á ferðalaginu? Þær virtust hálf preyttar, supu á ódýru rauðvíninu, ypptu öxlum og sögðu: „Kannski teygjustökkið sem við fórum í einhvers staðar í Bandaríkjunum.“ Svarið sat í mér og ég velti því sjálf fyrir mér hvað ég væri eiginlega að gera í Argentínu. Það var samt ekki fyrir en löngu síðar að ég gat sett bæði ferðalag bresku vinkvennanna og mitt eigið í bókstaflegt samhengi við hugmyndina um ferðamanninn sem upplifir margt nýtt en heldur sig þó alltaf í hæfilegri fjarlægð; horfir á heiminn fljóta hjá og vonast til að komast yfir sem mest. Þegar upp er staðið hafa hans mörgu og jafnvel stórkostlegu upplifanir þó ekki verið annað en stundleg ánægja sem ekki hefur orðið að mótandi reynslu.

Hugmyndir Arendt um gestinn eiga þó ekki einungis við um hvernig við mætum hinu ókunnuga á ferðalagi eða í fjarlægju landi, heldur miklu frekar um hvernig okkur tekst að bregðast við fjölbreytileika í daglegu lífi, á okkar heimaslóðum. Gestahlutverkið er því fyrst og fremst huglægt og snýst um að mæta mannlegum og menningarlegum margbreytileika með opnum huga. Það að staðsetja sig upp á nýtt tengist því að stíga til hliðar, sleppa takinu af fyrirfram gefnum hugmyndum og skapa rými fyrir ný sjónarmið. Að vera gestur er þó ekki fyllilega það sama og að setja sig í spor annarra. Hæfnin til að setja sig í spor annarra er mikilvæg félags- og siðferðisleg hæfni sem „felur í sér að geta sett sig inn í hugsanir, tilfinningar, athafnir og aðstæður annarra að svo miklu leyti sem það er mögulegt“ (Sigrún Aðalbjarnardóttir, 2021, hlutinn Samskiptahæfni, efnisgrein 3). Við getum það sjálfsagt sjaldan til fulls. Takist okkur vel til er hins vegar líklegt að við séum betur í stakk búin til að sýna öðrum samkennd og samlíðan. Slíkt er mikilvægt í samfélagi sem einkennist öðru fremur af auknum menningarlegum margbreytileika. Á sama tíma er þó einnig mikilvægt að muna að reynsluheimur nemenda getur verið afar margbreytilegur og stundum jafnvel ósamrýmanlegur. Spyrja má hvort raunhæft sé að gera kröfu um að nemendur setji sig í spor hver annars í öllum tilvikum? Getum við sem dæmi beðið þann sem einungis hefur upplifað öryggi og frið í sínu lífi að sjá fyrir sér og skilja stríð, ofbeldi og ofsóknir sem því miður eru veruleiki annarra? Þá má einnig velta fyrir sér hvort áhersla á samúð (e. sympathy) og samkennd (e. empathy) með minnihlutahópum innan skólasamfélagsins sé til þess fallin að ýta undir eða festa í sessi ákveðið valdaójafnvægi milli nemenda frekar en að tengja þá saman á grunni fjölbreytileika (sjá nánar í Eva Harðardóttir og Ólafur Páll Jónsson, 2021).

Sigrún Aðalbjarnardóttir (2007) hefur skilgreint hæfnina til að setja sig í spor annarra sem grunn að samskiptahæfni okkar. Hún bendir á að ekki sé eingöngu um að ræða hæfni til þess að sjá og aðgreina ólík sjónarmið sjálfs og annarra heldur skipti einnig máli að geta samhæft þessi ólíku sjónarmið og unnið úr þeim á farsælan hátt. Sigrún segir: „Hjá mörgum fer þessi hæfni saman ... Sumir hafa þó mikla hæfni í að setja sig í spor annarra; þeir geta skilið hvernig aðrir líta á tilteknar aðstæður en sýna aftur á móti litla hæfni í að tengja þau sjónarmið við eigin athafnir í samskiptum“ (bls. 39). Þannig bendir Sigrún á að það að „sjá það sem aðrir sjá“ nægi ekki til þess að skapa ný viðhorf og uppbyggileg samskipti manna á milli heldur þurfi einnig að koma til færni í að íhuga eigin afstöðu og hugmyndir út frá sjónarhóli annarra. Segja má að hugmyndir Arendt um að heimsækja séu af svipuðum toga þar sem þær felast ekki eingöngu í að sjá með augum annarra, heldur frekar að sjá, með okkar eigin augum, út frá sjónarhóli annarra. Þetta krefst þess að við ímyndum okkur hver okkar eigin afstaða og viðbrögð yrðu ef við sjálf værum stödd á öðrum stað eða í ólíkum aðstæðum. Klípusögur úr námsefninu Samvera (Sigrún Aðalbjarnardóttir og Árný Elíasdóttir, 2008) þar sem unnið er með samskiptahæfni nemenda koma upp í hugann. Þar lesa nemendur sögur um mismunandi sjónarmið aðila í samskiptum og eftir að þeir hafa dregið þau fram eru þeir beðnir um að ígrunda ýmsar spurningar á borð við: Hvernig líður sögupersónunni? Af hverju ætli henni líði þannig? Hvernig myndi þér líða? Af hverju ætli þér líði þannig? Hvað gætir þú gert í svipuðum aðstæðum? Af hverju væri það góð leið eða mikilvægt?

Þannig grípur Biesta (2006, bls. 90) einnig til myndlíkingar sem byggir á ólíkum sögum og sögupersónum þegar hann útskýrir hugmyndir Arendt. Hann skrifar að það að heimsækja aðra sé í raun æfing í að hugsa um okkur sjálf sem persónu í nýrri sögu. Sögu sem er afar ólík okkar eigin sögu og færir okkur þannig ný og mismunandi hlutverk. Áherslan er því ekki á að okkar eigin viðhorf samlagist öðrum viðhorfum heldur frekar á ferlið sem felst í að skapa ný viðhorf og hugmyndir með því að staðsetja okkur sjálf upp á nýtt. Ef til vill orðar Arendt þetta best sjálf í grein sinni um sannleika og stjórnmál (e. „Truth and Politics“) þegar hún segir: Þetta er hvorki spurning um samhygð, eins og ég hafi reynt að verða eða líða eins og einhver annar, né að telja hausa og ganga til liðs við meirihluta, heldur frekar að vera og hugsa út frá mínu eigin sjálfi þar sem ég er í raun ekki (Arendt, 2006, bls. 237). Þrátt fyrir að Arendt fjalli ekki beint um þessa þætti í grein sinni um menntakrísuna finnst mér þeir endurspeгла vel þann boðskap sem hún færir okkur þar.

Að tilheyrja samfélagi

Í greininni bendir Arendt fljótlega á að vandamálið á vettvangi menntunar varði ekki endilega einstök efnisatriði kennslu og náms heldur sé það umfangsmeira og annars eðlis: „Vissulega kemur meira til greina hér en hin undarlega spurning hvers vegna Johnny geti ekki lesið“ (Arendt, 2006, bls. 172). Þannig stendur hún skýrt gegn þeirri hugmynd að gæði menntunar felist eingöngu í afmarkaðri hæfni nemenda og varar við að skiptast í fylkingar í leit að einföldum lausnum við flóknum vandamálum. Við könnunumst óþægilega mikið við þau stef sem hér er vísað til enda er afmörkuð hæfni nemenda (svo sem lestrarkunnátta) ekki eingöngu notuð til þess að veita og meta gæði einstakra skólafnana nú á dögum heldur nýtum við þessa sömu mælikvarða til að bera saman menntakerfi þjóða um allan heim. Alþjóðlegir samræmdir staðlar eru til margs gagnlegir en geta hæglega ýtt undir einsleitni sem og aðgreiningu í skólasterfi. Þá hefur sú harða samkeppni sem einatt fylgir (gjarnan óraunhæfum) samanburði einnig gert kröfu um að nemendur og kennarar geri sem mest af því sem ákvarðað er fyrirfram, á sem skemmstum tíma, í stað þess að fara sér hægar og kafa dýpra í efni sem eru þeim merkingarþær og kær.

Í starfi mínu sem framhaldsskólakennari hef ég reynt að skapa tíma og rými fyrir nemendur til þess að skoða hvað þeim finnst vera mikilvægt, meðal annars með þróun á kennsluefninu *Myndamáttur* (Eva Harðardóttir og Tinna Ottesen, 2021) sem hefur að geyma þátttökumiðuð og myndræn verkefni ætluð til þess að efla með ungu fólki gagnrýnið læsi á eigin stöðu og samfélag. Kennarar við Menntaskólann á Akureyri hafa stuðst við valin verkefni úr efninu í samþættum áfanga í menningarläsi. Í einu slíku verkefni velti Anna Elísa Axelsdóttir, nemandi við skólann, fyrir sér að hvaða leyti hún tilheyrði samfélagi. Með verkefninu skilaði Anna Elísa tveimur ljósmyndum sem hún tók sjálf til stuðnings vangaveltum sínum.² Fyrri myndin endurspeglar skólaumhverfið sem mætir henni á hverjum virkum morgni. Á sama tíma og Anna Elísa segir: „Ég elska að læra og vera í skóla“ dregur hún einnig í efa hefðbundið form menntunar þar sem nemendur sitja í röðum og bíða þess að „vera flokkuð og pörðuð saman“ sem og hið áþreifanlega markmið að „láta börn læra eins mikið og fljótt og hægt er“. Í slíkum aðstæðum upplifir hún minni möguleika og löngun til að gefa sig að og taka þátt í skólasterfinu á merkingarþæran hátt.

² Anna Elísa veitti góðfúslegt leyfi fyrir umfjöllun um verkefnið ásamt nafn- og myndbirtingu.

Mynd 1. Skólastofa.

Seinni myndin sýnir tunglið og Venus. Í texta við myndina veltir Anna Elísa fyrir sér ferðalagi sínu gegnum lífið og þeim tengslum sem hún hefur myndað við ólíka hópa á mismunandi tímum. Að endingu tengir hún sig við alheiminn sem er ekki einungis ytri veruleiki hennar heldur einnig hluti af henni sjálfri: „Þarna tilheyri ég, get alltaf leitað þangað þar sem þessi heimur býr í höfði mínu og á himninum.“

Mynd 2. Tunglið og Venus.

Vera má að einhverjum kunni að þykja hugmyndir menntaskólanemans gamaldags og rómantískar. Mér virðast þær hins vegar bæði nútímalegar og praktískar í heimi sem einkennist fyrst og fremst af fjölbreytileika og hröðum samfélagsbreytingum. Þannig hefur Berglind Rós Magnúsdóttir skrifað ótullega um þau áhrif sem aukin markaðsvæðing menntunar hefur á ákvarðanir sem teknar eru á vettvangi skólans: „Samfara aukinni markaðsvæðingu hefur hlutverk skóla þrengst og snýst meira en áður um að vinna að fyrirfram gefinni útkomu í tilteknum fögum (yfirleitt lestri og stærðfræði) á sem stystum tíma fyrir sem minnsta fjármuni“ (Berglind Rós Magnúsdóttir, 2016, bls. 84). Þá hlýtur að vera mikilvægt að spyrja einnig hvernig hinu lýðræðislega markmiði menntunar reiði af í slíku samkeppnisumhverfi? (Ólafur Páll Jónsson, 2011). Ákall menntaskólanemans um að tilheyra er ákall

um að skólastarf og menntun tengi betur saman margvíslegan bakgrunn og reynsluheim ungs fólks og stuðli þannig að sameiginlegum heimi á grunni fjölbreytileika og fjölmenningar.

Arendt gerir hlutverk skóla í slíku samfélagi að umfjöllunarefni í greininni þegar hún bendir á að Bandaríkin hafi ákveðna sérstöðu sem land innflytjenda. Hún lýsir því hvernig skólinn, sem opinber stofnun í jafn fjölmenningarlegu samfélagi og Bandaríkjunum, hafi fyrst og fremst það vandasama hlutverk að leiða saman ólíka einstaklinga með afar mismunandi bakgrunn, svo ekki sé minnst á tungumál og menningu. Hið óumdeilda fræðsluhlutverk skólans verði því að geta stutt við félagslega inngildingu (e. inclusion, sjá Berglind Rós Magnúsdóttir, 2016) innflytjenda og flóttafólks. Arendt telur þetta sérstaklega mikilvægt í löndum sem líta á menntun sem vettvang jöfnunar og jafnréttis og tekur Bandaríkin sem dæmi um slíkt land. Óhætt er að fullyrða að hvort tveggja, bandarískt samfélag og skólakerfi einstakra þjóða, hafi breyst talsvert frá því að Arendt velti þessum málum fyrir sér á sjötta áratug síðustu aldar. Því er hins vegar ekki að neita að Bandaríkin voru og eru enn eitt fjölmenningarlegasta land heims. Hnattræn þróun og stöðugir fólksflutningar, bæði frjalsir og þvingaðir, hafa síðan leitt til þess að flestar þjóðir heims teljast nú fjölmenningarleg samfélög.

Arendt er bjartsýn á möguleika menntakerfisins til þess að styðja við inngildingu nemenda frá ólíkum löndum og menningarheimum en gagnrýnir á sama tíma markmið um aðlögun á grunni samlögunar þar sem einn hópur er lagaður að öðrum. Því miður er það hins vegar svo að ferli aðlögunar er sjaldnast gagnkvæmt og oftast er gerð krafa um að valdaminni einstaklingar og hópar aðlagist valdameiri hópum og ríkjandi samfélagsskipan. Konur lagi sig að körlum, svartir að hvítum, börn að fullorðnum, fátækir að ríkum og svo mætti lengi telja. Eins og fyrr sagði telur Arendt þó ekki gæfulegt að skipa sér í fylkingar þegar kemur að því að greina vandamálin á sviði menntunar og forðast hún því að taka afstöðu með menntaspekúlöntum þess tíma. Hún tekur þannig hvorki undir með þeim sem aðhylltust fullkomið frjálrsræði, undir formerkjum framsækinnar menntastefnu (e. progressive education) né heldur þeim sem litu svo á að eitt mikilvægasta hlutverk skólans væri að standa vörð um hefðbundin gildi og endurskapa með því viðtekna samfélagsmynd. Hún velur heldur ekki að finna meðalveg til að setta þessi sjónarmið heldur skýrir hugmyndir sínar um markmið menntunar út frá nýjum og ólíkum sjónarhóli.

Að varðveita heiminn

Arendt hallast óneitanlega að skoðun sem mætti í fljótu bragði túlka sem íhaldssama. Hún leggur nefnilega áherslu á að eitt það allra mikilvægasta í menntun sé að halda í ákveðin atriði í heiminum og varðveita þau – en þar með er ekki öll sagan sögð. Í greininni útskýrir Arendt hvernig það að varðveita getur haft ólíka merkingu í mismunandi aðstæðum. Í þessu samhengi hefur Berkowitz (2020, bls. 39–40) bent á að í upprunalegri útgáfu greinarinnar noti Arendt þrjú ólík hugtök á þýsku: *erhalten*, *im Sein zu halten* og *bewahren*, til að gera grein fyrir ólíkri merkingu þess að varðveita heiminn eins og hann er. Í enskri útgáfu er hins vegar eingöngu stuðst við sögnina *to preserve*. Þannig nefnir Arendt fyrst að varðveisla í anda íhaldssamra stjórnámálaskoðana, þar sem markmiðið er eingöngu að halda í viðtekið ástand, sé ekki markmið menntunar og muni eingöngu leiða til eyðileggingar.

Í stjórnámálum getur þetta íhaldssama viðhorf – sem samþykkir heiminn eins og hann er og reynir einungis að viðhalda (þ. *erhalten*) óbreyttu ástandi – aðeins leitt til eyðileggingar, vegna þess að heimurinn, í stóru og smáu, verður ávallt tímanum að bráð, nema að fólk sé staðráðið í að grípa inn í, breyta, skapa það sem er nýtt (Arendt, 2006, bls. 189).

Þess í stað bendir Arendt á það að varðveita heiminn, gegn eyðileggjandi öflum þeirra sem í honum búa, felist í að tryggja sífella og nauðsynlega endurmótun og umbreytingu. Þannig sé það hlutverk menntunar að huga stöðugt að því með hvaða móti megi umbreyta heiminum.

Til að varðveita (þ. *im Sein zu halten*) heiminn [eins og hann er] andspænis dauðleika þeirra sem skapa hann og búa í honum verður sífellt að endurnýja hann. Vandamálið er einfaldlega að mennta á þann hátt að endurnýjun sé möguleg, jafnvel þó að ekki sé hægt að tryggja að hún eigi sér stað (Arendt, 2006, bls. 189).

Að lokum útskýrir Arendt hvernig hið íhaldssama hlutverk menntunar felist í raun í að hlúa að möguleikum hvernar nýrrar kynslóðar til að umbreyta heiminum.

Einmitt vegna þess sem er nýtt og byltingarkennt í hverju barni, verður menntun að vera varðveitandi; hún verður að hlúa að (þ. bewahren) þessari nýjung og leiða hana sem nýjan hlut inn í gamlan heim... (Arendt, 2006, bls. 189).

Þannig leggur Arendt áherslu á að menntun þjóni tvöföldu og að einhverju leyti mótsagnakenndu hlutverki. Hlutverki sem felst í að varðveita heiminn með því að axla ábyrgð á honum, eins og hann er, en jafnframt, á sama tíma, að treysta nýrri kynslóð, með nýjar og byltingarkenndar hugmyndir, til þess að endurskapa hann og gera hann betri, jafnvel þótt ekki sé víst að svo muni verða.

Vonir okkar eru ávallt bundnar þeim nýjungum sem birtast með hverri nýrri kynslóð; og einmitt vegna þess að við getum aðeins byggt von okkar á þessu, eyðileggjum við allt ef við, sem eldri erum, reynum að stjórna hinu nýja og ráða því hvaða mynd það tekur á sig (Arendt, 2006, bls. 189).

Þessi mikilvægi ófyrirsjáanleiki í bland við ábyrgð og traust kemur við foreldrahjartað mitt þar sem ég feta mig á hverjum degi eftir þeirri jafnvæggisslá sem það er að ala upp tvo unga einstaklinga; ég axli á þeim fulla ábyrgð en treysti þeim á sama tíma til að skapa eitthvað alveg nýtt og óvænt – eitthvað miklu betra en ég hefði sjálf getað séð fyrir. Kvíðakonan ég berst síðan við áhyggjurnar sem krauma undir niðri. Helst vildi ég geta stjórnað lífi þeirra og forðað þeim frá öllu illu. Eg veit hins vegar að ef mér tækist það kæmi ég í veg fyrir möguleika þeirra til að lifa skapandi og innihaldsríku lífi. Við þurfum að axla ábyrgð á heiminum, standa andspænis áskorunum og mennta á þann hátt að nýtt fólk með nýjar hugmyndir fái tækifæri til að athafna sig (e. action) og gera heiminn að betri stað.

Varðveislan á sér einnig aðra hlið samkvæmt Arendt. Hún er sú að varðveita hugmyndir þeirra sem eru ungir og nýir í heiminum. Heimurinn er alltaf eldri en þeir sem inn í hann stíga og stjórnast því gjarnan af viðteknum hugmyndum þeirra sem í honum búa. Hann er einungis nýr í augum barna og ungmenna eða þeirra sem eru að hefja nýtt líf í nýju samfélagi, svo sem innflytjenda og flóttafólks. Hinir nýju og ungu (e. the new and young) sem er orðalag sem Arendt (2006, bls. 193) notar sjálf í greininni, búa yfir einstakri sýn á heiminn sem nauðsynlegt er að hlúa að því í henni felst mikilvægt umbreytingarafl. Menntun gegnir þannig því vandasama hlutverki að leiða saman hið gamla (heiminn og þá sem fyrir eru) og hið nýja (börn, ungmenni og nýtt fólk) á eins ábyrgan hátt og mögulegt er. Arendt notar náttúrulega myndlíkingu þegar hún minnir okkur á að allt sem vex þarfnast næðis. Blóm þurfa myrkur til að geta notið ljóssins á sama hátt og fólk þarfnast einkalífs til þess að geta tekið þátt í opinberu lífi. Þannig sér hún skólann fyrir sér sem öruggan vettvang, mitt á milli hins persónulega og hins opinbera lífs, þar sem börn og ungmenni fá að kynnast heiminum án þess þó að verða honum að bráð. Í þessu felst að veita ungu fólki tækifæri til að móta hugmyndir sínar um heiminn sem og að miðla þeim með merkingarbærum hætti. Í slíku ferli felst bæði mikilvæg varðveisla sem og tækifæri til athafna og umbreytinga.

Þegar Gréta Thunberg fór að vekja eftirtekt fyrir að skrópa í skólanum til að berjast fyrir bættum heimi var það vegna þess að hún taldi sig ekki fá það athafnafrelsi sem hún þurfti til að vinna að hugmyndum sínum innan veggja skólans. Aðrir ungir aðgerðasinnar eins og Malala Yousafzaig, Emma Gonzales og Thandiwe Abdullah, hafa einnig barist fyrir betri heimi með ólíkum hætti. Það sem sameinar þær allar, líka Grétu sem taldi sig knúna til að stíga út fyrir skólastofuna til að ná athygli, eru skilaboðin um að menntun skipti málstað þeirra máli. Allar telja þær að skólinn eigi að vera öruggur staður þar sem ungt fólk fær tíma og rými til að þroska með sér hugmyndir og athafnir í tengslum við heiminn. Því miður virðast mörg ungmenni hins vegar upplifa hið gagnstæða þar sem þau lýsa óöryggi og ósamræmi á milli þeirra áherslna sem birtast þeim innan skólans og veruleikans sem blasir við þeim utan hans. Sum þeirra, líkt og Gréta, upplifa að ábyrgðinni hafi verið varpað alfarið yfir á ungt fólk, því það eru jú þau sem koma til með að taka við heiminum í því ástandi sem hann er. Þau kalla því, líkt og Arendt gerir í grein sinni, eftir aukinni ábyrgð fullorðins fólks, kennara og uppálenda. Hér er þó mikilvægt að rifja upp að Arendt skrifar á tímum mikilla breytinga í skólamálum í Bandaríkjunum þar sem aðskilnaðarstefna í bandarískum skólum var dæmd ólögleg

á sama tíma og margir skólar gerðu tilraunir með skólalald í anda „laissez faire“ hugmynda þar sem afskipti kennara af nemendum voru lítil sem engin. Arendt er skýr í skoðunum sínum um að algjört afskiptaleysi sé jafn hættulegt börnum og ungmennum og hvers kyns þvinganir eða harðræði. Hvort tveggja endurspeglir skort á ábyrgð og vinni gegn því að börn upplifi sig í öruggu og inngildandi rými. Að mati Arendt bera kennarar ábyrgð á að skapa slíkt rými, þar sem frelsi og ábyrgð fara saman og þar sem breytingar eru mögulegar.

Nú mætti vel ímynda sér að ef Jón Torfi og Arendt sætu í sömu málstofu myndu þau kinka kolli hvort til annars því í skrifum sínum um hlutverk og möguleika menntastofnana til að taka mikilvægum breytingum segir Jón Torfi:

Það eru kennararnir, þeir sem annast hið daglega menntunarstarf, sem útfæra alla þá þróun sem ætti að eiga sér stað. Ekki aðeins núna, eða á næstu árum, heldur til allrar framtíðar. Þeir verða að axla á henni verulega ábyrgð, taka visst frumkvæði og hafa til þessa umboð (t.d. með opinni námskrá) (Jón Torfi Jónasson, 2020, hlutinn Hlutverk og ábyrgð kennara, efnisgrein 1).

Og þó svo að Arendt geri ekki skólaþróun sem slíka að umræðuefni sínu þá er ljóst að hún telur hlutverk kennara skipta miklu máli þegar kemur að því að hugsa um markmið menntunar. Kennarar eiga, að mati Arendt, fyrst og fremst að kenna um heiminn, eins og hann er, og með því skapa ungu fólki tækifæri til að athafna sig í þessum sama heimi. Slík kennsla kallar ekki eingöngu á þekkingu og hæfni kennara til að miðla staðreyndum um fortíð og nútíð, heldur skiptir máli hvort og hvernig kennarar axla ábyrgð á þessum staðreyndum, óháð því hvort þeir telji sig yfir höfuð bera ábyrgð á hvernig komið er fyrir heiminum.

Að því marki sem heimurinn er barninu framandi, verður að leiða það hægt og rólega inn í heiminn; að því marki sem það er nýtt, verður að gæta þess að þessi nýi hlutur nái að þroskast til tengsla við heiminn eins og hann er. Hvernig sem þessu er háttað þá standa ... kennarar hér frammi fyrir börnum sem fulltrúar heims sem þeir verða að axla ábyrgð á, jafnvel þótt þeir hafi ekki skapað hann, og jafnvel þótt þeir vildu, leynt eða ljóst, að hann væri öðruvísi en hann er. Þessi ábyrgð er ekki lögð á kennara af geðþótta; heldur felst hún í þeirri staðreynd að ungt fólk er kynnt af fullorðnum inn í heim sem tekur sífelldum breytingum. Sá sem neitar að axla sameiginlega ábyrgð á heiminum ætti hvorki að eignast börn né að fá að taka þátt í að mennta þau (Arendt, 2006, bls. 186).

Það kann að hljóma óvenju róttækt að halda því fram að hver sá sem ekki sé tilbúinn að axla ábyrgð á heiminum ætti ekki að eignast börn eða koma nálægt menntun þeirra. Hér held ég hins vegar að Arendt sé einfaldlega í mun að benda á mikilvægi þess að hugsa um tilveru okkar í heiminum í víðara samhengi. Kvíðinn, sem ég nefndi áðan og hefur alltaf fylgt mér, átti til að mynda sinn þátt í að mér þótti alls ekki sjálfsagt að leggjast í það verkefni að eignast börn. Óvissan og ófyrirsjáanleikinn drógu úr mér kjark. Mér fannst ég þurfa að gera upp við mig, ef til vill í anda Arendt, hvort ég gæti axlað þá ábyrgð að treysta heiminum fyrir börnunum mínum og börnunum mínum fyrir heiminum. Eftir áralanga umhugsun og rökræður við maka sem hefur (sem betur fer) töluvert afslappaðra viðhorf til heimsins en ég vorum við svo lukkuleg að eignast börn. Og allt í einu var heimurinn ekki bara minn heimur heldur okkar sameiginlegi heimur. Vít og breitt í verkum sínum bendir Arendt ítrekað á þessa staðreynd. Heimurinn er okkar allra sem inn í hann fæðumst og því berum við sameiginlega ábyrgð á honum. Við sem eldri erum, erum í ákveðnum skilningi fulltrúar heimsins, eins og Arendt orðar það, og þjónum þá því hlutverki að færa heiminn, með ábyrgum hætti, í fang hinna ungu og nýju.

Að mennta í anda hnattrænnar borgaravitundar

Hugmyndir Arendt endurspeglar að mínu mati kenningar sem fá nú sífellt aukið vægi við mótun menntastefnu og í rannsóknum sem lúta að hnattrænni borgaravitund og menntun (e. global citizenship education). Skilgreiningar á hnattrænni borgaravitund eru í stöðugri mótun og breytast í takt við áherslur og aðstæður þeirra sem skilgreina. UNESCO (2015) fjallar um hnattræna borgaravitund á eftirfarandi hátt:

Hnatræn borgaravitund vísar til þess að hafa vitund um víðara samfélag og sameiginlega mennsku. Hún leggur áherslu á að fólk sé hvert öðru háð í pólitísku, efnahagslegu, félagslegu og menningarlegu tilliti og að hið staðbundna, þjóðlega og alþjóðlega sé samtvinnað (þýðing: Ólafur Páll Jónsson).

Samkvæmt UNESCO ætti menntun í anda hnatrænnar borgaravitundar í fyrsta lagi að lúta að því að öðlast skilning og gagnrýna hugsun á alþjóðleg og innlend málefni, samtengingu þeirra og áhrif á ólík lönd, þjóðir og þjóðfélagsþópa. Í öðru lagi ætti slík menntun að stuðla að sameiginlegri ábyrgð og meðvitund um að tilheyra samfélagi á grunni mannlegs margbreytileika. Í þriðja lagi ætti menntun til hnatrænnar borgaravitundar að hvetja til viðbragða og aðgerða, hvort sem er í nærsamfélaginu, innan marka þjóða eða í alþjóðlegu samhengi, til þess að skapa friðsamari og sjálfbærari heim. Hér svifur andi Arendt yfir vötnum þar sem áhersla er lögð á að skilja eigin stöðu og annarra í samfélaginu út frá samtengdri sögu, axla sameiginlega ábyrgð og styðja ungt fólk til athafna.

Eðlilegt væri að menntakerfi þeirra 193 þjóða sem hafa samþykkt Heimsmarkmið Sameinuðu þjóðanna, meðal annars markmið og undirmarkmið um menntun fyrir alla á grunni inngildingar og jöfnuðar, styðji við nám og kennslu í anda hnatrænnar borgaravitundar. Einnig mætti ætla að á Íslandi, þar sem grunnþættir menntunar (Mennta- og menningarmálaráðuneytið, e.d.) endurspeglar ofangreindar áherslur, væri lagt kapp á að efla með ungu fólki hnatræna vitund og gagnrýnið sjónarhorn. Staða Íslands eða annarra Norðurlanda hefur hins vegar ekki verið metin björt þegar kemur að því að uppfylla markmið 4.7 um sjálfbærni og hnatræna vitund í menntun (Ólafur Páll Jónsson o.fl., 2021). Í annasömum heimi kennslunnar getur verið freistandi að styðjast við fyrirfram gefnar hugmyndir og aðferðir sem í besta falli viðhalda viðtekinni samfélagsskipan en geta, ef ekki er að gáð, leitt til aðgreiningar og fordóma. Á þetta bendir brasilíska fræðikonan Vanessa Andreotti sem rannsakar og skrifar um hnatræna borgaravitund meðal annars út frá sögulegri og ójafnri valdastöðu landa í norðri og suðri. Andreotti og Arendt eiga margt sameiginlegt þrátt fyrir að vera ólíkar fræðikonur sem vinna verk sín á ólíkum tímum, við afar ólíkar aðstæður. Báðar hafa þær verið gagnrýnar á samfélagið og brýnt fyrir fólki að opna augun og axla ábyrgð á stöðu mála í heiminum. Andreotti er hins vegar, ólíkt Arendt, skólammanskja í grunninn og beinir því sjónum sínum að uppeldis- og kennslufræðilegum þáttum menntunar. Hún hefur í því samhengi lagt ríka áherslu á að kennarar nálgist viðfangsefni hnatrænnar borgaravitundar með gagnrýnum frekar en viðteknum hætti (Andreotti, 2006). Í þessu felst meðal annars að fjalla um þær nútímaáskoranir sem við mætum í sögulegu og pólitísku samhengi í stað þess að grípa eingöngu til ríkjandi orðræðu sem, líkt og Arendt bendir á í grein sinni, er mögulega til þess fallin að viðhalda viðtekinni samfélagsmynd og valdastöðu meirihlutahópa (Arendt, 2006, bls. 189).

Dæmi um slíkt er þegar umfjöllun um þvingaða fólksflutninga er sett í afar einfaldað samhengi þar sem fólkið sjálft, börn og ungmenni þar á meðal, fá ýmist hlutverk fórnarlambes eða framandi og jafnvel hættulegs einstaklings sem raskar samfélagslegum stöðugleika (Doná og Veale, 2011) í stað þess að fjalla um þær sögulegu, félagslegu og pólitísku ástæður sem hafa öldum saman hrakið fólk á flóttu. Opinber umfjöllun um málefni flóttafólks héraendis ber skýrt merki þessarar einfölduðu orðræðu (Kristín Loftsdóttir, 2018) sem er einungis til þess gerð að ýta undir heimsvaldasýn sem greinir „okkur“ frá „hinum“. Kennarar sem fjalla um flóttafólk, fátækt, félagslegan ójöfnuð eða aðrar áskoranir, út frá slíkri orðræðu, til dæmis með því eingöngu að hvetja nemendur til að „bjarga“ eða „réttu hjálparhönd“ eru að mati Andreotti (2006), að ýta undir ójöfnuð og öðrun (e. othering) í stað þess að axla sameiginlega ábyrgð á hnatrænum vanda í anda þeirrar ábyrgðar sem fjallað er um í textum Arendt. Skynsamlegra væri að bæði kennarar og nemendur settu sig í spor gestsins sem fjallað var um fyrr í þessari grein og íhuguðu með því eigin stöðu gagnvart og með flóttafólki eða öðrum jaðarsettum hópum í sögulegu og félagslegu ljósi. Andreotti tekur hins vegar skýrt fram að það sé alls ekki slæmt að vilja hjálpa þeim sem minna mega sín en skrefin á undan, sem felast í ígrundun á stöðu mála og eigin afstöðu, vegi oft þyngra en yfirborðskennd aðstöð.

Hér blasir við mikilvægi þess að styðja bæði verðandi og starfandi kennara til þess að öðlast gagnrýnn skilning á málefnum líðandi stundar og ýta þannig undir þá sameiginlegu ábyrgð á heiminum sem Arendt kallaði eftir. Kennsla sem stuðlar að hnatrænni borgaravitund með gagnrýnum hætti er

án efa mikilvæg leið sem hægt er að nýta mun betur til þess að vinna markvisst með grunnþætti íslenskrar menntastefnu og til þess að vinna að inngildandi menntun í anda Heimsmarkmiða Sameinuðu þjóðanna.

Að bregðast við krísu

Titillinn á grein Arendt, „The Crisis in Education“, var það sem upphaflega dró mig að henni. Fyrir um veturinn hafði ég fengið að reyna á eigin skinni áhrif efnahagskrísunnar þegar gjaldkerinn í Danske Bank á Vesterbrogade í Kaupmannahöfn sagði við mig: „Hvis du har islandske penge, har du ingen penge.“ Fljótlega kom hins vegar í ljós að sú krísa var ekki síður siðferðisleg en efnahagsleg. Um það var haldinn þjóðfundur þar sem gildin *heiðarleiki, jafnrétti, virðing og ábyrgð* voru valin í sameiningu til þess að vísa okkur veginn í átt til betra samfélags.³

Nýjasta krísan sem við glímum við sem mannkyn er heilsufarstengd. Alheimsfaraldurinn COVID-19 hafði og hefur enn víðtæk áhrif á samfélagið allt, þar á meðal menntun og skólalald. Faraldurinn varpaði hins vegar ekki síður skýru ljósi á yfirstandandi krísur á borð við fátækt og félagslegan ójöfnuð. Þær þjóðir sem heimtuðu og hömstruðu sem mest af bóluefni voru hylltar sem sigurvegarar í andrúmslofti einstaklingshyggju og forréttinda og krísan vakti fljótt upp spurningar um siðferðislegar ákvarðanir á öllum sviðum samfélagsins.

Þegar Arendt fjallar um þá krísu sem margir töldu einkenna menntun og skólalald á sjötta áratug síðustu aldar í Bandaríkjunum, bendir hún á að krísan varði ekki endilega menntun sem slíka heldur eigi sér frekar rætur í ákveðnum siðferðislegum þáttum. Hið sama gildir um þær krísur sem við stöndum frammi fyrir nú. Þær neyða okkur, eins og allar aðrar krísur, til þess að leita svara við erfiðum spurningum.

Krísa þvingar okkur aftur að spurningunum sjálfum og krefur okkur ýmist um ný eða gömul svör, í öllu falli um beina afstöðu. Krísa breytist einungis í hörmungar þegar þegar við bregðumst við henni á grunni fyrirfram gefinna hugmynda, það er að segja með fordómum (Arendt, 2006, bls. 171).

Eftir að hafa lesið grein Arendt á ólíkum krísutímum er ég sannfærð um að þegar við stöndum frammi fyrir krísu þá er það ekki krísan sem slík sem skiptir mestu máli, heldur hvernig við kjósum að bregðast við henni. Mikilvægast af öllu er að gefa sér tíma til að staldra við, meta hverja hugsun og hvert verk í víðara samhengi og taka til greina þau fjölmörgu ólíku sjónarmið sem birtast okkur í daglegu lífi. Þannig verður hver hugsun að mikilvægu endurliti, þannig staðsetjum við okkur sjálf upp á nýtt, forðumst að falla í gryfju fyrirfram gefinna hugmynda og þannig öxlum við ábyrgð á sameiginlegum heimi í anda Arendt. Síðasta efnisgreinin í grein Arendt dregur á einstakan hátt fram hvers vegna menntun er jafn mikilvæg heiminum og hún er okkur sjálfum sem í honum búum.

Menntun er sá tímunktur þar sem við ákveðum hvort við elskum heiminn nógu mikið til að axla ábyrgð á honum og að sama skapi að bjarga honum frá eyðileggingu sem ef ekki fyrir endurnýjun og ef ekki fyrir hina nýju og ungu, er óumflýjanleg. Og menntun er einnig þar sem við ákveðum hvort við elskum börnin okkar nógu mikið til þess að hrekja þau ekki frá okkur þar sem þau verða ein og óstudd, né slá úr höndum þeirra möguleikana til þess að takast á við eitthvað alveg nýtt, eitthvað ófyrirséð, heldur frekar að undirbúa þau fyrir það verkefni að endurnýja sameiginlegan heim (Arendt, 2006, bls. 193).

Ég verð ævinlega þakklát fyrir „sessunautinn“ Arendt í ferðinni til Feneyja og fyrir dagana í mollulegu herberginu á Ítalíu sem allir hófust á rötsterku ítölsku kaffi og samtali við mínar eigin hugsanir. Ég á enn útprentaða greinina sem ég las í flugvélinni, útsetta glósum þar sem ég hafði gert ýmist hjörtu eða stjörnur út á spássíuna. Glósuadferðina hafði ég tileinkað mér í grunnskóla en hvergi hafði hún passað betur en einmitt við þennan texta sem í grunninn fjallar um að elska heiminn. Áratug eftir að Arendt skrifaði um mikilvægi þess að læra að elska heiminn orti Gunnar Dal (2010) á Íslandi:

³ Sjá hér: <http://www.thjodfundur2009.is/>

Að elska er að lifa – allt hitt er dauði,
og allt sem lifir er fætt af ástinni,
því veröldin er sköpun hennar.

Ég man eftir Gunnari úr æsku minni í Hveragerði þar sem ég lék mér innan um bananaplönturnar í Eden og hann sat, ævinlega við sama borðið, og drakk kaffi. Kaffið sem Gunnar drakk í Eden og kaffið sem ég sötraði áratugum síðar á Ítalíu með Hönnu Arendt á heilanum, tengir saman ástina og heiminn. Heimurinn þarfnast ástar og ábyrgðar á sama hátt og fólkíð sem í honum býr. Minnug þess sem Arendt sagði (örugglega í ströngum tón) um kennara og foreldra reyni ég að gera mitt besta til þess að axla ábyrgð. Ábyrgðin felst hins vegar ekki í að segja ungu fólk *hvort* eða *hvernig* það eigi að breyta heiminum, heldur miklu frekar í að skapa rými þar sem ungmenni ná að þroska með sér sjálfstæða og einstaka hugsun um *hvers konar heim þau sjálf eru tilbúin að elska*.

Eftirmáli

Hannah Arendt fæddist í Linden, Hanover í Þýskalandi árið 1906. Sjö ára gömul missti hún föður sinn og fluttist þá á milli borga í Þýskalandi með móður sinni sem lagði umfram allt áherslu á menntun og sjálfstæði í lífi Arendt. Hún brýndi til að mynda fyrir henni að bera virðingu fyrir kennurum en láta þó aldrei fordóma eða fáfræði yfir sig ganga. Með þessi skilaboð í farteskinu gekk Arendt til að mynda oftast en einu sinni út úr tímum hjá kennurum sem henni fannst sýna sér eða öðrum nemendum gyðingaandúð. Svo langt gekk hún í mótmælum sínum að henni var að endingu vikið úr skóla, fimmtán ára gamalli. Það truflaði Arendt hins vegar ekki á braut sinni til menntunar enda hafði hún ávallt lesið og numið það sem henni hugnaðist, þar á meðal latínu, grísku og alla heimspeki Kants. Eftir brottvikninguna fluttist hún til Berlínar þar sem hún fékk að taka inntökupróf í háskólann í Marburg. Arendt var einbeitt í fasi og hafði, að sögn samnemenda sinna í skólanum, yfirbragð þess sem trúir staðfastlega á eigin hugmyndir. Þó ekki af þrjúsku eða þvermóðsku, heldur frekar af ákveðinni ígrundun. Þessi persónueinkenni endurspegluðust síðar í skrifum hennar þar sem hún lagði áherslu á að sérhver hugsun okkar yrði að eiga sér stað í samtali við okkur sjálf. Arendt taldi mikilvægt að rýna í eigin hugsanir og áform um athafnir til þess að geta staðið betur með sjálfri sér. Það þurfti hún oftsinnis að gera í lífinu þegar reyndi á hugmyndir hennar og annarra. Rúmlega þrítug flúði hún Þýskaland í kjölfar uppgangs og ofsókna nasista. Fyrst til Parísar, þaðan sem hún slapp með naumindum frá Gestapó, og síðar til Bandaríkjanna þar sem hún sinnti fræðistörfum allt þar til hún lést árið 1975, einungis 69 ára gömul.⁴

Höfuðrit Arendt, *The Human Condition*, kom út árið 1958. Þar fjallar hún um hið virka líf út frá mismunandi merkingu hugtakanna starf (e. labor), vinna (e. work) og athöfn (e. action). Arendt er hins vegar þekktari fyrir skrif sín um réttarhöldin yfir Adolf Eichmann eftir seinni heimsstyrjöldina. Skrifin ollu heiftúðugri gagnrýni og vinslitum í lífi Arendt sökum þess að hún veitti hversdagsleika illskunnar (e. banality of evil) meiri athygli en skrímslavæddri persónu Adolfs Eichmann. Eftir að hafa fylgst með réttarhöldunum virtist henni Eichmann hvorki ógnvekjandi né afgerandi manneskja og lýsti honum miklu frekar sem uppburðarlitlum meðalmanni. Með því lagði hún áherslu á að ekki þyrfti óvenjulega illsku, hatur eða brjálæði til þess að vinna jafn yfirgengileg illvirki og áttu sér stað í útrýmingarþáttum nasista. Slík voðaverk væru ekki síður möguleg í hversdagslegum aðstæðum þar sem fólk aðskilur siðferðislega dómgreind frá eigin hugsunum og verkum. Út frá þessum hugmyndum hennar spruttu síðan mikilvæg skrif um þá miklu ábyrgð sem felst í því einu að hugsa. Bókin *The Life of the Mind* var síðasta verk Arendt og er sannkallað þrekvirki þrátt fyrir að hún hafi ekki náð að ljúka henni að fullu. Þar leitar Arendt meðal annars svara við spurningum á borð við hvað lætur okkur hugsa og hvar erum við stödd þegar við hugsum?

⁴ Fyrir ítarlegri umfjöllun um ævi og verk Arendt mæli ég með bókinni *Af ást til heimsins* í ritstjórn Sigríðar Þorgeirsdóttur og bókinni *Hannah Arendt. A life in dark times* eftir Anne C. Heller.

Arendt vildi alls ekki láta titla sig heimspeking⁵ en nýtti sér engu að síður hugtök og aðferðir heimspekinnar til þess að greina og fjalla um flest það sem viðkemur mannlegum veruleika, þar á meðal markmið og tilgang menntunar. Það sem heillaði mig strax í greininni um menntakrísuna, og heldur mér enn við efnið, eru hugmyndir hennar um sameiginlega ábyrgð okkar allra sem fæðumst inn í þennan heim á að elska hann og gera hann að betri stað. Þróun heimsmálanna undanfarna áratugi á vettvangi stjórn mála, umhverfis-, félags- og efnahagsmála, á þátt í að hugmyndir Arendt um vald, frelsi og athafnir fólks hafa nú fengið endurnýjað vægi í mörgu ólíku tilliti. Að sama skapi er ljóst að hugmyndir hennar um menntun eiga nú, jafnvel með skýrari hætti en áður, erindi við allt skólafólk sem lætur sig menntun og heiminn varða.

Preserving the world: Hannah Arendt and the crisis in education

In this article, I focus on a question Professor Emeritus Jón Torfi Jónasson has emphasized in his work and contribution to educational debate and research: the question of the purpose of education and schooling in an ever-changing and globalized world. To do this, I rely on a short essay titled *The Crisis in Education*, written by the political thinker Hannah Arendt in 1954. By choosing this text, I take seriously what Jónasson has recently written, and mentioned before, that while it is important to think things over anew, it is also helpful to review old and good ideas (Jón Torfi Jónasson, 2020). I believe that Arendt would have agreed with Jónasson on this matter, as she emphasized that “every thought is, strictly speaking, an afterthought” (Arendt, 1978, p. 78) or a moment that requires us to pause and put things into perspective, precisely to be able to think differently about things.

Arendt’s work has been influential in analyses of global political and socio-economic events in multiple scholarly fields. Her ideas on violence, power, totalitarianism, and freedom have become urgently relevant within and across different national contexts. Her essay on the perceived crisis in education in the United States brings forth ideas that are both meaningful and important in this regard; not only to better understand the role of education in today’s societies but also as a response to increased cultural diversity and difference, often regarded as the symbol of globalization. The present article does not offer a translation or systemic analysis (i.e., thematic analysis) of Arendt’s text but is rather a somewhat personal account of Arendt’s main ideas concerning the different roles of education and schooling. This includes the notion of visiting as a way to engage with diversity and difference, the meaning and importance of preserving the world, and the complexities of belonging to a society and responding to a crisis. I also discuss Arendt’s ideas in light of more recent and emerging theories and frameworks on global citizenship education (GCE). Global citizenship has gained increased prevalence as an important concept within education policy and practice in the past decade. A significant moment came about in 2012 when the former UN Secretary-General, Ban Ki-moon, launched the Global Education First Initiative (GEFI) announcing that global citizenship was to be considered as equally important to education as ensuring access to education and enabling better quality within education. By doing so, the question of purpose, or what is education really for, became central. The concept of GCE has been supported and emphasized further as a part of UNESCO’s education policy and the Sustainable Development Goals (SDG) to pursue achievement of target 4.7 on education for sustainability and global citizenship.

---

⁵ Sjá viðtal við Arendt hjá Gunter Gaus frá árinu 1964: <https://www.youtube.com/watch?v=RfoaHBTafzU>. Viðtalið má einnig finna í íslenskri þýðingu Ólafar Emblu Eyjólfsdóttur í bókinni *Af ást til heimsins*.

By drawing on the work of scholars engaging with critical pedagogy and citizenship, as well as reflecting on my own personal and professional experiences, I emphasize the importance of a critical and decentered approach to global citizenship education, looking specifically towards the seminal work of Andreotti (2006) on soft vs. critical global citizenship education. I argue that Andreotti's work, emphasizing critical literacy not only as a part of students learning but also teachers' pedagogical approach, can be understood to reflect some of Arendt's ideas, in particular teachers' responsibility for representing the world, as it is. But also, through the notion of visiting, in which we respond to diversity and difference by positioning ourselves in the place of others, allowing us the opportunity to think anew about the world we share with each other. Such a critical and decentered pedagogical approach is not only important when engaging with diversity and difference within the space of multicultural schools, but also when considering bigger questions concerning the role and purpose of education in a globalized society. It is especially important if education is to be, as Arendt (2006, p. 193) wrote, "...the point at which we decide whether we love the world enough to assume responsibility for it" and "...whether we love our children enough" to prepare them for "the task of renewing a common world". This, I believe does not mean that we, as teachers or even parents, should tell young people that they ought to change the world, nor how they should do it, but rather that we should create the necessary space for young people to develop their own unique thoughts and actions regarding what kind of a world they are willing and able to love.

Key words: Global citizenship education, education policy, Sustainable Development Goals; loving the world

Þakkir

Ég vil þakka Ólafi Páli Jónssyni og Berglinði Rós Magnúsdóttur fyrir óþreytandi hvatningu og yfirlestur. Einnig Guðrúnu Evu Mínerudóttur fyrir að hvetja mig til að skrifa frá hjartanu. Hildur Hauksdóttir fær þakkir fyrir að flækjast um flókna dali þýðingar með mér. Kennarar í menningarläsi í Menntaskólanum á Akureyri fá einlæg þakkir fyrir að prófa sig áfram með verkefni úr kennsluefninu Myndamáttur. Sérstakar þakkir fær síðan Anna Elísa Axelsdóttir fyrir að deila með okkur ljósmyndum sínum og hugleiðingum úr þeirri verkefnavinnu.

Um höfund

Eva Harðardóttir (evahar@hi.is) er aðjunkt og doktorsnemi í uppeldis- og menntunarfræði við Menntavísindasvið (MVS) Háskóla Íslands (HÍ). Hún lauk sameiginlegri meistaraáráðu í alþjóðlegri stefnumótun og stjórnun á sviði menntunar árið 2010 frá Deusto-háskólanum í Bilbao, Spáni og DPU í Kaupmannahöfn, Danmörku. Eva lauk diplóma í kennslufræði til kennsluréttinda árið 2008 og BA-prófi í uppeldis- og menntunarfræði og félagsfræði árið 2007 frá HÍ. Eva starfaði sem menntasérfræðingur hjá UNICEF í Malaví frá 2013–2016, sem framhaldsskólakennari við Menntaskólann á Akureyri 2018–2020 og sem kennari og verkefnastjóri hjá Alþjóðlega jafnréttisskólanum 2020–2022. Eva situr í stjórn RannMennt, rannsóknarstofu um menntastefnu, alþjóðavæðingu og félagslegt réttlæti og í stjórn Félags Sameinuðu þjóðanna á Íslandi. Doktorsrannsókn Evu snýr að hnattrænni borgaravitund og inngildingunni á vettvangi menntunar í tengslum við stöðu fólks með bakgrunn innflytjenda og flóttafólks en verkefnið felur meðal annars í sér þróun á sjónrænum og þátttökumiðaðum rannsóknar- og kennsluáðferðum.

About the author

Eva Harðardóttir (evahar@hi.is) is an adjunct lecturer and a PhD candidate in education studies at the School of Education (SE), University of Iceland (UI). She earned a joint master's degree in international education policy and management from Deusto University in Bilbao, Spain, and Danish School of Education, in Copenhagen, Denmark in 2010. Eva completed a graduate diploma in teaching studies for upper-secondary education in 2008 and a BA degree in education and sociology in 2007 from UI. Eva worked as an education specialist at UNICEF Malawi from 2013–2016, as a secondary school teacher at Menntaskólinn á Akureyri 2018–2020 and as a teacher and project manager at GRÓ GEST 2020–2022. Eva sits on the board of RannMennt, Research Centre on Education Policy, Globalization and Social Justice and the board of the United Nations Association in Iceland. Eva's doctoral research concerns global citizenship and inclusion within the field of education in relation to the position of immigrants and refugees. The project includes the development of visual and participatory research and teaching methods as an inclusive and innovative approach to engage with diversity and difference within the space of schools.

Heimildir

- Andreotti, V. (2006). Soft versus critical global citizenship education. *Policy & Practice: A Development Education Review*, 3(haust), 40–51.
- Arendt, H. (1978). *The life of the mind*. Harvest Books.
- Arendt, H. (2006). *Between past and future. Eight exercises in political thought*. Penguin Books.
- Berglind Rós Magnúsdóttir. (2016). Skóli án aðgreiningar. Átakapólar, ráðandi straumar og stefnur innan rannsóknarsviðsins. Í Dóra S. Bjarnason, Hermína Gunnþórsdóttir og Ólafur Páll Jónsson (ritstjórar), *Skóli margbreytileikans. Menntun og manngildi í kjölfar Salamanca* (bls. 67–94). Háskólaútgáfan.
- Berkowitz, R. (2020). Public education: The challenge of educational authority in a world without authority. Í W. Veck og H. M. Gunter (ritstjórar), *Hannah Arendt on educational thinking and practice in dark times* (bls. 29–41). Bloomsbury.
- Biesta, G. (2006). *Beyond learning. Democratic education for a human future*. Paradigm Publishers.
- Doná, G. og Veale, A. (2011). Divergent discourses, children and forced migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(8), 1273–1289. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.590929>
- Eva Harðardóttir og Ólafur Páll Jónsson. (2021). Visiting the forced visitors. Critical and decentered approach to global citizenship education as an inclusive educational response to forced youth migration. *Journal of Social Science Education*, 20(2), 26–46. <https://doi.org/10.11576/jsse-3970>
- Eva Harðardóttir og Tinna Ottesen. (2021). *Myndamáttur*. Menntamálastofnun. <https://mms.is/namsefni/myndamattur>
- Gunnar Dal. (2010). *Ljóðasafn Gunnars Dals*. Forlagið.
- Jón Torfi Jónasson. (2020). Fátt mun breytast sem skiptir máli nema drifkrafturinn komi frá kennurum. *Skólaþræðir – Tímarit samtaka áhugafólks um skólaláttun*. <https://skolathraedir.is/2020/12/21/jon-torfi-drifkraftur-kennara/>
- Kristín Loftsdóttir. (2018). Ég elti auðinn til Evrópu. *Ritið*, 2, 159–184. <https://doi.org/10.33112/ritid.18.2.8>
- Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (e.d.). *Grunnþættir menntunar: Nám til framtíðar*. <https://namtilframtidar.is/#/>
- Ólafur Páll Jónsson. (2011). *Ljðræði, réttlæti og menntun*. Háskólaútgáfan.
- Ólafur Páll Jónsson, Bragi Guðmundsson, Øyehaug, A. B., Didham, R. J., Wolff, L.-A., Bengtsson, S., Andreasen Lysgaard, J., Bryndís Sóley Gunnarsdóttir, Sólveig María Árnadóttir, Rømoen, J., Sund, M., Cockerell, E., Plummer P. og Brückner, M. (2021). *Mapping education for sustainability in the Nordic countries. Nordic Council of Ministers*. <https://pub.norden.org/temanord2021-511/>

- Sigrún Aðalbjarnardóttir. (2007). *Virðing og umhyggja. Ákall 21. aldar*. Heimskringla.
- Sigrún Aðalbjarnardóttir. (2021). Ræktun mennskunnar: Hvernig eflum við samskiptahæfni? *Skólaþræðir – Tímarit samtaka áhugafólks um skólaþróun*. <https://skolathraedir.is/2021/01/07/ræktun-mennskunnar-hvernig-eflum-vid-samskiptahaefni/>
- Sigrún Aðalbjarnardóttir og Árný Elíasdóttir. (2008). *Samvera. Ræðum saman – heima. Handbók fyrir foreldra og kennara*. Námsgagnastofnun.
- UNESCO. (2015). *Global citizenship education: Topics and learning objectives*.
- Höfundur ljósmynda og hugleiðinga þeim tengdum: Anna Elísa Axelsdóttir.

Eva Harðardóttir. (2022)

Að varðveita heiminn: Hannah Arendt og menntakrísan

Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun: Sérít 2022 – Framtíð og tilgangur menntunar: Sérít til heiðurs Jóni Torfa Jónassyni, prófessors emeritus

Sótt af http://netla.hi.is/serrit/2022/heidurs_jon_torfa/22.pdf

DOI: <https://doi.org/10.24270/serritnetla.2022.92>